

MỘT SỐ SUY NGHĨ

về hệ thống di tích liên quan đến danh nhân

Phan Đình Phùng và Phong trào Cần Vương trên địa bàn Hà Tĩnh

VÕ HỒNG HẢI*

1. Hà Tĩnh hiện có trên 400 di tích đã được kiểm kê, trong đó có 67 di tích quốc gia, 110 di tích cấp tỉnh. Một đặc điểm khá thú vị liên quan đến Đình nguyên Tiến sỹ Phan Đình Phùng là quê hương, cuộc đời và sự nghiệp của ông đã để lại một số lượng lớn di tích đã được xếp hạng.

Xã Tùng Ảnh, huyện Đức Thọ - quê hương Phan Đình Phùng hiện có 6 di tích quốc gia (Khu Lưu niệm Trần Phú, Nhà thờ và mộ Lê Bôi, Nhà thờ Bùi Dương Lịch, Đền thờ Đình Lễ, Khu mộ Phan Đình Phùng, Nhà thờ Phan Đình Phùng; và 02 di tích cấp tỉnh (Đình Đông Thái, Đình Trung), là xã có số lượng di tích đã xếp hạng nhiều nhất trên địa bàn tỉnh Hà Tĩnh và, cũng có thể là một trong số ít những xã trong cả nước có nhiều di tích được xếp hạng. Hiện nay, ngành văn hóa Hà Tĩnh đang tiếp tục khảo sát, nghiên cứu để đề nghị xếp hạng thêm một số di tích hiện còn trên địa bàn Tùng Ảnh.

Gắn liền với Phan Đình Phùng và cuộc khởi nghĩa do ông lãnh đạo, ở Hà Tĩnh hiện đã có 6

di tích quốc gia và 4 di tích cấp tỉnh (Khu mộ Phan Đình, Nhà thờ Phan Đình Phùng, Căn cứ địa Vụ Quang, Quần thể di tích Đền Trầm Lâm - Thành Sơn Phòng - Đền Công Đồng, Nhà thờ Cao Thắng, Nhà thờ Lê Ninh, Nhà thờ Nguyễn Cao Đôn, Nhà thờ Nguyễn Trọng Xuyên...). Như vậy, cũng có thể khẳng định rằng, Phan Đình Phùng và cuộc khởi nghĩa của ông là một trong những nhân vật và sự kiện có số lượng di tích liên quan được xếp hạng nhiều nhất so với các nhân vật và sự kiện lịch sử khác trên địa bàn Hà Tĩnh. Chỉ với những con số thống kê thuần túy trên đây, cũng có thể thấy rằng, Phan Đình Phùng và phong trào Cần Vương do Ông lãnh đạo đã có một tác động, một dấu ấn rất lớn trong tiến trình lịch sử của vùng đất Hà Tĩnh. Một điểm đặc biệt nữa là, chính phong trào này đã góp phần tạo nên trên địa bàn Hà Tĩnh một loạt các địa danh mới như Bãi Tập, Cồn Đình, Sơn Phòng, Kho Súng, Đốc Voi Trèo.v.v, cùng rất nhiều truyền thuyết, thơ ca dân gian cần được tiếp tục nghiên cứu.

2. Vì gắn/liên quan với một nhân vật và sự kiện lịch sử nên các di tích về Phan Đình

* SỞ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH
HÀ TĨNH

Phùng và phong trào Cần Vương phân bố khá tập trung, chủ yếu nằm trên địa bàn 4 huyện là địa bàn chủ yếu của cuộc khởi nghĩa chống Pháp cuối thế kỷ XIX (Đức Thọ, Vụ Quang, Hương Khê, Hương Sơn) gần như đã liên kết thành một hệ thống khép kín. Thông qua hệ thống di tích này, ta có thể "đọc" được khá rõ quá trình lịch sử của các nhân vật, sự kiện. Đó là những nhân vật trọng yếu của phong trào như Phan Đình Phùng, Cao Thắng, Lê Ninh, Nguyễn Cao Đôn, Nguyễn Trọng Xuyên, Lê Hữu Chí; đó là diễn trình lịch sử của phong trào Cần Vương chống Pháp từ địa điểm hưởng ứng Chiếu Cần Vương lần thứ nhất - tháng 7/1885 (tại làng Trung Lễ - quê hương của lãnh tụ Lê Ninh), đến nơi ban bố Chiếu Cần Vương lần hai - tháng 9/1885 (tại Thành Sơn Phòng - Phú Gia - Hương Khê); từ đại đồn Đông Thái (Tùng Ảnh - Đức Thọ) - tháng 11 năm 1885, căn cứ đầu tiên của cuộc khởi nghĩa, đến quê hương - cũng là một căn cứ kháng chiến của người anh hùng tài ba Cao Thắng - năm 1886, ở Tuần Lễ (Sơn Lễ - Hương Sơn), rồi căn cứ Thượng Bồng - Hạ Bồng, năm 1887 - 1889, gắn với địa điểm rèn đúc, chế tác thành công vũ khí của nghĩa quân... Lâu dài hơn là căn cứ địa Vụ Quang - từ năm 1890 đến 1895, và cuối cùng là nơi yên nghỉ ngàn thu của lãnh tụ cuộc kháng chiến - ngọn đồi Nê Sơn tại xã Tùng Ảnh - Đức Thọ (mà nhân dân thường gọi là đồi Cự Phan).

Như vậy, các di tích đã được xếp hạng liên quan đến Phan Đình Phùng và phong trào Cần Vương do ông lãnh đạo đã tạo thành một hệ thống di tích phản ánh khá rõ nét những nhân vật, sự kiện tiêu biểu và quá trình diễn biến, từ lúc khởi đầu cho đến khi kết thúc phong trào.

3. Một đặc điểm khá nổi bật nữa của hệ thống di tích này là, hầu hết các di tích đều bị xuống cấp nghiêm trọng, mất mát rất nhiều hiện vật gốc. Ngay cả nhà thờ Cự Phan tại làng Đông Thái, sau năm 1945 cũng đã bị bán đi, qua xã Đức Long, xuống xã Đức Nhân, mãi đến năm 2004 mới được ngành Văn hóa - Thông tin tìm mua và giao cho dòng họ dựng lại. Đất nhà thờ cũng đã qua nhiều chủ. Thành Sơn Phòng, miếu Trầm Lâm ở Phú Gia cũng thành bãi đất

hoang trong cả một thời kỳ dài. Căn cứ địa Vụ Quang giờ chỉ còn lại mấy phiến đá tự nhiên tro gan cùng tuế nguyệt trong đại ngàn thăm thẳm không hề có lối vào. Nhà thờ Cao Thắng, Lê Ninh... cũng trong tình cảnh tương tự. May thay, nhờ nhân dân Phú Gia, mà ngày nay chúng ta còn thấy được một số di vật của vị vua yêu nước Hàm Nghi.

Điều này cũng dễ lý giải vì ngoài những nguyên nhân chung như chiến tranh, điều kiện thời tiết, ý thức con người,... thì sau thất bại của cuộc kháng chiến, thực dân Pháp và Nam triều đã bằng mọi cách huỷ hoại những gì liên quan đến phong trào, nhằm làm cho nhân dân lãng quên đi hoặc nhận thức khác về Phan Đình Phùng và phong trào Cần Vương. Đến cả di tích Mộ của cụ hiện nay trên núi Nê Sơn vẫn còn nhiều tư liệu khác nhau... Hoặc như phần mộ của Nguyễn Trọng Xuyên - người từng được coi như phó tướng của Cao Thắng, hiện cũng đang nằm đâu đó nơi rừng sâu, núi thẳm mà theo cách giải thích của nhân dân địa phương, là mộ "Hổ táng". Đó là chưa kể đến thân phận nổi chìm của hàng ngàn nghĩa quân sau khi cuộc kháng chiến tan rã phải mai danh, ẩn tích để tránh liên lụy cho gia đình, làng xóm, họ hàng... Đã hơn 110 năm sau cái chết của lãnh tụ Phan Đình Phùng, nhưng sự thực của nhiều câu chuyện về gia đình, họ hàng của những người tham gia cuộc kháng chiến vẫn còn mờ tỏ. Ngay tại cuộc họp báo vào ngày 23/5/2007 ở Hà Nội, nhà báo Dương Xuân Nam - Tổng Biên tập Báo Tiền Phong còn nêu câu chuyện về ông nội của mình - một tướng lĩnh dưới trướng cụ Phan nhưng ở mỗi tài liệu, sách vở lại chép tên tuổi khác nhau...

4. Trong thời gian qua, đặc biệt là từ sau dịp kỷ niệm 100 năm ngày mất và 150 năm ngày sinh Phan Đình Phùng, được sự quan tâm của Bộ Văn hóa - Thông tin (nay là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch), tỉnh Hà Tĩnh đã chú trọng hơn trong việc nghiên cứu, bảo tồn và phát huy các giá trị của những di sản văn hoá liên quan đến cuộc kháng chiến 10 năm do cụ Phan lãnh đạo. Ngành Văn hóa - Thông tin đã tập trung khảo sát, nghiên cứu, xây dựng nhiều hồ sơ xếp hạng di tích. Một số di tích cũng bước đầu

được tôn tạo, chủ yếu bằng nguồn vốn ít ỏi của Chương trình mục tiêu quốc gia về văn hoá - chẳng hạn: năm 2002, dựng bia tưởng niệm tại khu căn cứ Vụ Quang; năm 2004, Bảo tàng tỉnh đã "chục" lại nhà thờ cũ của cụ Phan ở làng Đông Thái rồi dựng lại gần địa điểm nhà thờ cũ và đã được xếp hạng di tích quốc gia; năm 2005, UBND tỉnh Hà Tĩnh đã đầu tư nâng cấp khu mộ Phan Đình Phùng, hiện đã chỉnh trang xong đường lên xuống, trồng cây, dựng nhà bia (che tấm bia gốc được tôn tạo lần đầu vào năm 1965, làm bằng đá xanh cao 1m59, rộng 0,95m, khắc chữ hai mặt, nội dung văn bia do Viện sỹ Trần Huy Liệu - Viện trưởng Viện Sử học thời đó soạn thảo có nhan đề "Tưởng nhớ nhà đại ái quốc Phan Đình Phùng"); tôn tạo phần mộ cụ Phan và gia đình (ngôi mộ cụ Phan được tôn tạo lần đầu cũng vào năm 1965, được ghép bằng các phiến đá xanh với chiều cao 2,58m, đây là một trong những ngôi mộ đá có kiến trúc đẹp hiếm có trên địa bàn Hà Tĩnh). Năm 2006, Sở Văn hóa - Thông tin Hà Tĩnh (nay là Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch) đã tiến hành lập quy hoạch khu căn cứ địa của Phan Đình Phùng ở Vụ Quang, theo đó, đã xác định rõ vị trí và nội dung tôn tạo di tích đại bản doanh của cuộc kháng chiến. Quy hoạch đã chỉ rõ, cùng với việc phục dựng lại một số thành lũy cũ, cần phải xây dựng một khu đền thờ cụ Phan và nghĩa quân ở ngay dưới chân thành, đồng thời xây dựng cụm tượng đài Phan Đình Phùng và nghĩa quân tại thị trấn huyện Vụ Quang, bên cạnh đường Hồ Chí Minh...

Vào dịp kỷ niệm 160 năm, được sự đồng ý của Bộ Văn hóa - Thông tin (nay là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch), UBND tỉnh Hà Tĩnh đã chỉ đạo các địa phương xây dựng một số dự án liên quan đến hệ thống di tích về cụ Phan và phong trào Cần Vương như: dự án xây dựng nhà thờ Phan Đình Phùng ở xã Tùng Ảnh - ngay trên nền đất cũ; dự án tôn tạo và mở rộng khu mộ Phan Đình Phùng; dự án xây dựng đền thờ và dựng tượng đài cụ Phan và Nghĩa quân ở huyện Vụ Quang; dự án tu bổ quần thể di tích đền Trầm Lâm - thành Sơn Phòng - đền Công Đồng ở Hương Khê. Cùng với các dự án về di

tích, UBND tỉnh cũng chỉ đạo các địa phương xây dựng một số dự án về cơ sở hạ tầng, đặc biệt là tuyến giao thông từ xã Tùng Ảnh lên khu căn cứ địa Vụ Quang.

Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Hà Tĩnh cũng đã tập trung lực lượng vừa tiến hành khảo sát trên diện rộng, vừa đi sâu nghiên cứu giá trị một số di tích, di vật và di sản văn hoá phi vật thể liên quan đến phong trào Cần Vương trên địa bàn - bước đầu nghiên cứu về 37 sắc phong, các sổ ghi chép và các di vật do vua Hàm Nghi tặng cho đền Trầm Lâm tại xã Phú Gia - Hương Khê, đã đầu tư thiết bị để bảo vệ và trưng bày các hiện vật này (qua kiểm kê, có các loại hiện vật cụ thể: Ví bố - màn bằng gấm có gắn 35 lục lạc bằng đồng; 8 bộ áo mũ triều thần; 20 chiếc cờ lọng, tàn quạt; 1 con voi bằng đồng; 2 con voi bằng vàng; 2 chiếc kiếm chuôi bằng gỗ chạm hình phượng sơn son, lưỡi bằng sắt). *Tạp chí Văn hoá Hà Tĩnh* những năm qua đã mở thêm một số chuyên mục để qua đó thu thập tư liệu, đặc biệt là kêu gọi các cá nhân, gia đình thông báo về thân nhân của mình đã tham gia cuộc kháng chiến...

Tuy nhiên, những việc đã và đang làm đó, theo chúng tôi vẫn còn chưa tương xứng với ý nghĩa, tầm vóc lịch sử của lãnh tụ Phan Đình Phùng và phong trào Cần Vương chống Pháp trên đất Hà Tĩnh và cũng chưa đáp ứng được nhu cầu tình cảm, lòng ngưỡng mộ của nhân dân đối với nhân vật và sự kiện lịch sử này.

5. Để bảo tồn, phát huy tốt nhất giá trị hệ thống di tích liên quan đến Phan Đình Phùng và phong trào Cần Vương trên địa bàn Hà Tĩnh, chúng tôi xin đề xuất một số định hướng và giải pháp sau đây:

5.1- Trên cơ sở quy hoạch chung về hệ thống di sản văn hoá của tỉnh Hà Tĩnh, cần tiến hành việc khảo sát, nghiên cứu và xây dựng một quy hoạch riêng về hệ thống di tích liên quan đến phong trào Cần Vương, không chỉ ở Hà Tĩnh, mà phải mở rộng ra và liên kết với địa bàn các tỉnh Thanh Hoá, Nghệ An, Quảng Bình, tạo thành một tua tham quan du lịch về lịch sử văn hoá - sinh thái.

5.2- Trước mắt, đề nghị cho triển khai thực hiện các dự án đã hoàn thiện hồ sơ và được Bộ

Văn hóa, Thể thao và Du lịch thẩm định liên quan đến hoạt động Kỷ niệm 160 năm ngày sinh Phan Đình Phùng.

5.3- Qua gợi ý của một số nhà nghiên cứu và căn cứ vào quy hoạch được duyệt cũng như ý nghĩa lịch sử và truyền thống "Uống nước nhớ nguồn" của nhân dân ta, cần tiến hành tích cực hơn việc điều tra, thống kê tên tuổi những người đã từng tham gia phong trào Cần Vương để tổng hợp lại và dựng một nhà bia ghi danh tại khu căn cứ địa Vụ Quang.

5.4- Cùng với quá trình phục hồi, tu bổ hệ thống di tích, cần tiếp tục điều tra, nghiên cứu thêm các nguồn tư liệu; chú trọng việc sưu tầm, ghi chép lại những truyền thuyết, thơ ca dân gian, chuyện kể về Phan Đình Phùng và

phong trào Cần Vương trong nhân dân Hà Tĩnh và nhân dân các tỉnh Thanh Hoá, Nghệ An, Quảng Bình.

5.5- Đối với quê hương cụ Phan - xã Tùng Ảnh, Đức Thọ - vùng đất địa linh nhân kiệt, hầu như thời nào cũng xuất hiện các danh nhân làm rạng danh cho quê hương, đất nước. Trong những năm qua, cùng với phát triển mạnh mẽ về kinh tế - xã hội, Tùng Ảnh cũng luôn là một trong những đơn vị dẫn đầu tỉnh về phong trào văn hoá. Vì vậy, cần xem xét hỗ trợ địa phương lập và triển khai đề án "Xã Văn hoá điển hình/tiêu biểu" để xây dựng Tùng Ảnh thành một mô hình xã văn hoá tiêu biểu trong toàn quốc./.

V.H.H

TIN: KẾT LUẬN CỦA THỦ TƯỚNG NGUYỄN TẤN DŨNG TẠI CUỘC HỌP THƯỜNG TRỰC CHÍNH PHỦ VỀ DỰ ÁN ĐẦU TƯ XÂY DỰNG BẢO TÀNG LỊCH SỬ QUỐC GIA.

Theo Thông báo của Văn phòng Chính phủ (số 174/TB-VPCP, ngày 23/7/2008), tại cuộc họp Thường trực Chính phủ về dự án đầu tư xây dựng Bảo tàng Lịch sử Quốc gia ngày 30/6/2008, Thủ tướng Nguyễn Tấn Dũng đã có một số kết luận quan trọng:

- Chấp thuận đề nghị của Bộ Xây dựng, Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch về lựa chọn phương án Kiến trúc mang mã số 183173DB do Tư vấn thiết kế Công ty Nikken Sekkei Ltd (Nhật Bản) thiết lập trong cuộc thi tuyển phương án kiến trúc Bảo tàng Lịch sử quốc gia và lựa chọn Công ty Nikken Sekkei Ltd làm Nhà thầu lập quy hoạch, lập dự án đầu tư, thiết kế Bảo tàng Lịch sử quốc gia.

- Giao Bộ Xây dựng làm Chủ đầu tư dự án xây dựng hạ tầng kỹ thuật khu công viên Hữu nghị và thực hiện thương thảo, ký kết Hợp đồng với Nhà thầu tư vấn thiết kế về lập quy hoạch chi tiết khu công viên Hữu nghị và Bảo tàng Lịch sử Quốc gia tỷ lệ 1/500, lập dự án đầu tư xây dựng, thiết kế Bảo tàng Lịch sử Quốc gia. Trước mắt tập trung chỉ đạo lập quy hoạch và lập dự án đầu tư xây dựng. Phối hợp

với Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch trong quá trình thực hiện, đặc biệt trong giai đoạn thiết kế để đảm bảo tính đồng bộ, phù hợp giữa xây dựng công trình và trưng bày.

- Giao cho Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch chỉ đạo khẩn trương triển khai tổ chức thực hiện nội dung chuyên môn như sưu tầm hiện vật, xác định nội dung trưng bày, lập đề cương chi tiết trưng bày... đặc biệt lấy ý kiến của các Bộ, Ban, ngành, các chuyên gia, các nhà khoa học, nhà lịch sử, nhà xã hội học... trong quá trình triển khai các nội dung này. Tổ chức lập kế hoạch vốn, lập dự toán, thẩm tra, thẩm định, phê duyệt các nội dung chuyên môn và dự toán (riêng Đề án chi tiết nội dung trưng bày trình Thủ tướng Chính phủ phê duyệt);

- Các Bộ: Kế hoạch và Đầu tư, Tài chính, Nội vụ, Khoa học và Công nghệ, Tài nguyên và Môi trường, Viện Khoa học Xã hội Việt Nam, các Bộ, ngành liên quan và Ủy ban nhân dân thành phố Hà Nội theo chức năng, nhiệm vụ, quyền hạn được phân công, có trách nhiệm phối hợp với Bộ Xây dựng và Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch thực hiện các nhiệm vụ thuộc Dự án đầu tư xây dựng Bảo tàng Lịch sử quốc gia.

N.H.N